

KUNGL. VETENSKAPS-
OCH VITTERHETS-SAMHÄLLET
I GÖTEBORG

MINNESTECKNINGAR

över avlidna ledamöter

2010

Särtryck ur
ÅRSBOK 2011

GÖTEBORG 2011

Redaktör:
Birger Karlsson

ISSN 0436-113X
Rundqvists Boktryckeri, Göteborg 2011

INNEHÅLL

Minnesteckningar över avlidna ledamöter 2010	
Bengt Holmberg (1919–2010). Av <i>Peter Olsson och Per-Åke Jansson</i> . . .	83
Gunilla Åkerström-Hougen (1933–2010). Av <i>Lena Johannesson</i>	87
Gunnar Harling (1920–2010). Av <i>Uno Eliasson</i>	91
Jan S. Nilsson (1932–2010). Av <i>Lars Brink</i>	95
Ulf Lagerkvist (1926–2010). Av <i>Lars Rymo</i>	99
Erik Frykman (1919–2010). Av <i>Sture Allén</i>	103
Sigvard Rubenowitz (1925–2010). Av <i>Erland Hjelmquist</i>	107

Bengt Holmberg

1919–2010

Professor emeritus Bengt Holmberg, ledamot av Kungl. Samhället sedan 1970, avled den 5 april 2010.

”Men's evil manners live in brass; their virtues we write in water.” Det Shakespearecitatet fick några generationer av chalmerister ta del av i in-

ledningen av Bengt Holmbergs utmärkta kompendium om soliders och fluiders kontinuumsmekanik, ett kompendium som alltså spänner över de mekaniska egenskaperna hos både mässing och vatten. Ett exempel på en lågmäld och underfundig humor som kännetecknade Bengt Holmberg.

Bengt Rudolf Holmberg föddes i Lund den 1 december 1919. Han var son till köpmannen Rudolf Holmberg och dennes hustru Hanna Holmberg. Bengt Holmberg studerade i Lund och erhöll där filosofie doktorsgraden 1948 på en avhandling betitlad *On some problems of neutron scattering*. Vid disputationen var Lamek Hulthén fakultetsopponent, och internationella storheter som Marcel Riesz var närvarande.

Avhandlingen, vari Holmberg beräknar spridningstvärsnitt för spridning mot icke-centrala potentialer, var något vid denna tid så ovanligt som en sammanläggningsavhandling. Detta var också vid den tid då dagstidningarna regelmässigt skrev om doktorsavhandlingar, också sådana som handlade om esoteriska ämnen som teoretisk fysik. I samband med disputationen intervjuades han därför av Aftonbladet, och man anar journalistens lättnad över att kunna fråga om fördelarna med sammanläggningsavhandlingar framför monografier, snarare än om neutronspredning mot icke-centrala potentialer. Bengt Holmberg framhöll att det var fördelaktigt med sammanläggningsavhandlingar för att snabbt få ut forskningsresultaten och därmed minska risken att någon annan hinner publicera först, men också för att det sparade pengar åt institutionen vid tryckningen, det senare en inställning som kan man gissa föll ecklesiastikministern på läppen.

Bengt Holmberg var under åren 1949 till 1956 verksam som docent i mekanik och matematisk fysik. Hans publicerade forskning under åren

som docent i Lund spänner över då aktuella problem inom kvantmekanik och kärnfysik. Som ett exempel på hans forskning vid denna tid kan nämnas ett arbete från 1952, "A remark on the uniqueness of the potential determined from the asymptotic phase", vilket handlar om invers spridning. I detta fall var det problemet att bestämma potentialen för kraften mellan två kärnpartiklar som analyseras. Han visar däri hur förekomsten av s.k. bundna tillstånd medför att problemet är mångtydigt, men också hur viss tilläggsinformation kan göra problemet välställt. Uppsatsen är synnerligen matematisk till sin karaktär, men undersökningar av detta slag var, och är, mycket viktiga för förståelsen av gränserna för vad vi kan veta om den märkliga materiella värld vilken vi bebor. Inversa problem av liknande slag är, också inom andra grenar av fysiken än kvantfysiken, fortfarande mycket aktuella.

Vid samma tid publicerade flera andra internationella forskare, oberoende av varandra och av Bengt Holmberg, arbeten om samma problem. Jost publicerade ungefär samtidigt en annan lösning på samma problem, men Bengt Holmberg var med när målfotot togs i det loppet.

Under fyrtio- och femtiotalen hade Bengt Holmberg kontakt med många stora namn inom fysiken. Men för oss som lärde känna honom på senare år var detta inte känt, eftersom han var en mycket anspråkslös person och tydligen ogärna talade om sådant. Han berättade vid institutionens kaffebord inte om sina forna kontakter med storheter som Bohr, Pauli och Heisenberg. Dessa kontakter var alltså länge okända också för de flesta av oss, som på senare år varit verksamma på samma Chalmersinstitution som Bengt Holmberg.

Åren 1956 till 1958 var Bengt Holmberg verksam som laborator vid Försvarets forskningsanstalt. 1958 kom han så till Chalmers där han 1960 utnämndes till professor i mekanik. På den tiden gick det några år mellan de akademiska högtiderna på Chalmers, men 1963 installerades han som professor samtidigt med många andra kända Chalmerspersoner som Sven Olving, Stig Lundqvist, m.fl.

Förutom sin gärning som forskare och lärare vid Chalmers tog Bengt Holmberg på sig akademiska ledarskapsuppdrag. Under en följd av år var han dekanus för sektionen för teknisk fysik och som sådan också en uppskattad gäst vid studentkårens olika funktioner.

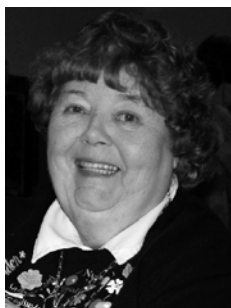
Holmbergs forskning tog sedan han kommit till Chalmers en helt annan inriktning än den kärn- och kvantfysiska och kom att handla mer

om klassiskt mekaniska, och då i synnerhet fluidmekaniska problem. Forskningen vid mekanikavdelningen som han ledde var av tradition strikt analytiskt inriktad. Numeriska beräkningar m.h.a. datorer kom förhållandevis sent in i bilden. Detta hindrade dock inte Bengt Holmberg från att strax före pensionsåldern helt på egen hand tillgodogöra sig grunderna i Fortranprogrammering. Dessa nyvunna färdigheter utnyttjade han sedan vid behandling av problem som spände över ett brett spektrum, från flerfasströmning till vibrationsteori.

Som gammal älgjägare kom han bland annat att intressera sig för ett vid tiden aktuellt problem, nämligen torsionssvängningar hos en gevärspipa, och publicerade också resultat om detta i *Journal of Sound and Vibration*, ett utmärkt exempel på hur forskare ibland på ett lyckligt vis kan kombinera sina fritidsintressen med sin forskargärning. Även på sin ålders höst sysselsatte han sig med avancerade mekanikproblem. Så sent som några få år före sin bortgång var han en flitig gäst vid institutionen i samband med att han studerade varianter av flerkropparproblemet vid gravitationell växelverkan.

Bengt Holmberg blev 2008 jubeldoktor vid Lunds universitet, något han kunde fira tillsammans med sin hustru Elsa och sina två barn Elna och Tuve. Detta finns bland dokumenterat i bilder. Dessa representerar ett ljust och värdigt minne från ett långt liv som forskare, lärare och människa.

Peter Olsson och Per-Åke Jansson

Gunilla Åkerström-Hougen

1933–2010

Gunilla Åkerström-Hougen, biträdande professor och docent i konstvetenskap, avled i Göteborg den 20 maj 2010 i en ålder av 77 år. Hon föddes i Uppsala den 6 februari 1933. Gunilla Åkerström-Hougen var ledamot i Kungl. Samhällets Vitterhetsavdelning sedan 1994.

Gunilla Åkerström-Hougen var dotter till Ingrid f. Moberg samt Åke Åkerström, den senare från 1956 professor i klassisk fornknäp och antikens historia vid Göteborgs universitet. Åke Åkerströms yrkesutövning föranledde långa utlandsvistelser, varvid hustrun Ingrid var hans medhjälpare. Dottern Gunilla stannade under skolåret kvar i Uppsala, tidvis även i flickpension på kontinenten. Med åren kom hon emellertid att kunna dela föräldrarnas utlandsliv, först i Rom och från 1949 i Aten, där Åke Åkerström hade fått i uppdrag att bygga upp ett Sverigelinstitut. Trots familjens vedermödor under detta uppbyggnadsskede i ett krigshärjat Aten blev Grekland Gunilla Åkerström-Hougens stora passion för resten av livet, privat såväl som vetenskapligt. Giftermålet med professor Fritiof Hougen förde henne från Aten till Kanada, men så småningom återvände hon till Sverige, i första hand för en anställning vid Statens Historiska Museum 1958-60 och därefter till akademiska studier i Göteborg. Under åren 1961-63 var hon forskningsassistent vid Institutionen för arkitekturteori vid Chalmers tekniska högskola. 1970 avlade hon filosofie licentiatexamen i konsthistoria med konstteori, och efter disputation och docentutnämning 1974 utsågs hon till universitetslektor vid Konstvetenskapliga institutionen. 1996 utnämndes hon till biträdande professor och 1998 gick hon i pension.

Den 27 september 1974 disputerade Gunilla Åkerström-Hougen för filosofie doktorsgraden, enligt uppgift den sista gradualavhandlingen. Verkets titel lyder *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A Study in Early Byzantine Iconography* och behandlar de välbevarade golvmosaikerna i den s.k. falkenerarens villa i Argos på nordöstra Peloponnesos. Dessa hade upptäckts på 1930-talet

och grävts ut på 1950-talet. Falkenerarens hus är en atriumbyggnad, som inte i sig är uppseendeväckande utan motsvarar vad en besutten ämbetsman vid början av 500-talet e.Kr. kunde kostas på sig. Det unika med byggnaden är utsmyckningens koncentration på ägarens intresse för jakt och att dessa jaktmotiv kombinerats med månadsbilder. I Triclinium, gästbudssalen, återfinns husets mest påkostade men också mest konventionella mosaik med bl.a. en scen med Dionysus omgiven av dansande satyrer och menader. Det var emellertid inte där utan i den utanförliggande arkaden som Åkerström-Hougen gjorde sina fynd. I en mosaiksvit om sju scener avbildas här skilda jaktmoment, där hund och rovfågel används i jakten på villebråd, företrädesvis hare och and. Trots att andra forskare har varit inne på samma tema, har Gunilla Åkerström-Hougens resultat återkommande åberopats i den vetenskapliga litteraturen, vilket hör samman med hennes infallsrika tolkning av såväl falkjakt som av kalenderikonografi i de s.k. månadsbilderna. I Argossviten återfinns nämligen Europas äldsta framställning av falkjakt samtidigt som månadsbilderna utgör den tidigaste och den mest komplett bevarade kalenderserien i den s.k. grekiska Östern, där årstidsbilder tidigare dominerat.

Från avhandlingen kan några huvudlinjer följas i Gunilla Åkerström-Hougens fortsatta produktion. Vid bysantinistkongressen i Wien 1981 uppmärksammade hon, hur stilblandningen i Argosmosaikerna belägger de lokala konstnärernas skicklighet i att utnyttja stilistiska uttrycksmedel från skilda epoker och från såväl väst som öst. Vid en konferens i Odense 1995 behandlade hon golvmosaiker funna i ett romerskt bad i Argos, Hagios Taxiarchis, från tidigt 500-tal. Här kunde än mer detaljerat följas, hur övergången från den grekiska antikens årstidsbilder gled över i de senantika månadsbilderna. Den äldre mytologiska symboliken med kvinnliga personifikationer gick gradvis över i den romerska preferensen för manliga gestalter och en framväxande fokusering på arbetsskildring i månadsbilderna. Frågan om detta uppbrott från antiken sysselsatte Åkerström-Hougen alltmer och vid konferensen Rome and the North, som hon arrangerade i samarbete med professor Alvar Ellegård i Göteborg 1993, diskuterade hon övergången från antiken till medeltiden, som den avspeglade sig i ökningen av profana arbetsmotiv i kalender- och månadsbilderna på bekostnad av den tidigare dominerande mytologiska bildvärlden. Denna förändring förbådade den po-

pularitet som månadsbilderna så småningom skulle få i medeltida kyrkoskulptur och bokillumination, påpekade hon.

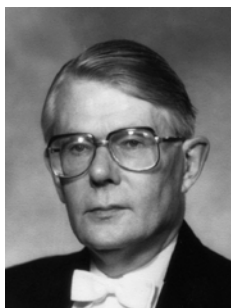
1993 utsågs Gunilla Åkerström-Hougen av dåvarande Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR) till representant för svensk bysantinologi i ledningsgruppen för projektet "The Transformation of the Roman World A.D. 350-800" vid European Science Foundation (ESF) i Strasbourg. Kontakten med internationell forskning hade hon alltid vårdat och inte minst bidragit till att befordra lokalt, bl.a. i den tvärvetenskapliga Medeltidskommittén vid Humanistiska fakulteten i Göteborg. Ledamöter i Medeltidskommittén omvittnar vilken entusiastisk ordförande Gunilla Åkerström-Hougen var under åren 1986-97. Särskilt framhålls hennes insatser som redaktör för nyhetsbladet Medeltids-calendarium, vilket hon frikostigt illustrerade med månadsbilder ur den europeiska repertoar hon behärskade som få. Gunilla Åkerström-Hougen tilldelades 1995 Svenska Fornminnesföreningens Hildebrandpris, som delas ut för insatser inom nordisk arkeologi, medeltidforskning och numismatik. 1994 invaldes hon i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Vid pensioneringen 1998 hedrades hon på initiativ av kollegerna i Bysantinska Sällskapet vid Uppsala universitet med en festskrift, kallad Kairos.

Under arbetet med Falkenerarens villa i Argos väcktes, som antytts, Gunilla Åkerström-Hougens intresse för jakt på rovfågel. Detta ledde till inbjudan att delta i en kurs i falkenerarjakt i England samt medlemskap i British Falconers' Club. Falkjakten hade en gång introducerats av germanerna i medelhavskulturen, men i sitt sista verk, Genesis och metamorfosis. En studie i de nordiska guldrakteaternas ikonografi (2010) iakttar Gunilla Åkerström-Hougen den motsatta rörelsen och följer hur senantik ikonografi sammanfogades med germanska bildprogram i de nordiska guldrakteaterna. Brakteatern är ettpräglat guldbleck – ofta äretecken – som det under senantiken blev mode att bära i kedja runt halsen och som spreds via den romerska hären till de germanska stammarna ända upp till Skandinavien. Med sitt kunnande om jaktritualer och dessutom kejserlig, militär fältteckensymbolik kan Åkerström-Hougen kartlägga, hur den germanska konstkulturen omtolkar den romerska bildvärlden efter sin egen stil- och motivtradition. Åkerström-Hougen polemiserar i Genesis och metamorfosis. En studie i de nordiska guldrakteaternas ikonografi framför allt mot hypoteser om

ett huvudsakligen fornnordiskt mytologiskt tankegods bakom denna bildvärld. En tidig version av studien låg klar 1994, men först 2010 kunde en reviderad och utvidgad text komma ut som bok. Samtidigt som detta bokprojekt medförde en formidabel kraftansträngning för henne var det in i det sista Gunilla Åkerström-Hougens stora glädjeämne, och hon hann lyckligtvis få se boken färdig i ombrutet korrektur.

En lärd och livfull kollega har gått ur tiden, en sällskapsmänniska av rang. Den minnesgoda och humoristiska berättaren Gunilla Åkerström-Hougen roade med sin konversation och i sin brevkunst. Som föreläsare fascinerade hon sina studenter genom decennierna. De som fick möjlighet att följa med på hennes greklandsexkursioner berättar om vilken ynnest det var att få lyssna till henne på plats i det landskap som var hennes själsliga hemland, och som hon själv beskrev på följande sätt inför Atheninstitutets 50-årsjubileum 1998: ”Och överallt detta hav, det blåaste av alla som likt en stor pensel målar konturerna av den grekiska kustlinjen. Utsikten från Tolo (Asine) är lika strålande vacker och befriande storslagen som den alltid varit, den blir nära nog ett fysiskt optimum, som skänker balans och försoning med tillvaron.”

Lena Johannesson

Gunnar Harling

1920–2010

Professor emeritus Gunnar Harling avled i Göteborg den 24 maj 2010 i en ålder av nära 90 år. Han var ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets fjärde klass sedan 1973 och också ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien. Närmast sörjande är maken Ann-Mari och

barnen Beata och Christopher med familjer.

Gunnar Harling var född i Stockholm i juni 1920. Hela studietiden var förlagd till Stockholm, där han avlade fil.mag.-examen 1944 och fil.lic.-examen två år senare. År 1951 disputerade han i botanik för fil.dr-grad. Avhandlingen bestod av tre delar och hade den övergripande titeln "Embryological studies in the Compositae". Växtfamiljen Compositae eller, som den numera bör kallas, Asteraceae omfattar s.k. korgblommiga växter och torde med uppskattningsvis över 23 000 arter vara något större än orkidéfamiljen och därmed vår största växtfamilj. Harling undersökte representanter för de två tribuserna Anthemideae och Astereae och gjorde jämförande studier rörande makrosporogenes och embryosäcksutveckling hos utvalda arter. Tekniken byggde på seriesnittning med mikrotom av förbehandlat och i paraffin inbäddat material. Ett övergripande syfte var att undersöka huruvida embryologin kunde ge stöd för den på andra morfologiska grunder baserade systematiken. Forskning inom växtembryologi pågick vid denna tid vid strödda institutioner i världen men var fr.a. koncentrerad till Indien. Numera är växtembryologi av denna typ i stort sett försvunnen som forskningsområde.

Under tiden som bl.a. forskardocent vid Stockholms universitet hade Harling samtidigt en stark anknytning till Naturhistoriska Riksmuseet med dess rika samlingar av neotropiskt växtmaterial, och tyngdpunkten i hans forskning kom successivt att allt mera fokuseras på Sydamerikas flora. Han hade redan 1946-47 gjort en botanisk forsknings- och insamlingsresa till Ecuador, Peru och Chile, en resa som kom att bli den första i en lång serie av insamlingsresor till det neotropiska floraområdet.

Bland annat besökte han 1959 Galápagos-öarna i samband med fältarbete i Ecuador. Hans vetenskapliga publikationer baserades såväl på det av honom själv insamlade materialet som på material i Riksmuseet och andra stora vetenskapliga herbarier i olika delar av världen. Utmaningar fanns det gott om och han valde som sitt första stora studieobjekt växtfamiljen Cyclanthaceae. Familjen är inskränkt till det neotropiska området och omfattar fleråriga epifytiska örter, buskar och rotklättrande lianer. Detta var ett stort arbete som pågick under flera år och som resulterade i volymen "Monograph of the Cyclanthaceae", tryckt 1958 i Bergianska Stiftelsens skriftserie Acta Horti Bergiani. Enbart textdelen omfattar drygt 420 sidor, vartill kommer 110 planschsidor. Arbetet var en genomgripande taxonomisk revision med beskrivning av nya släkten och ett stort antal för vetenskapen nya arter. Verket är fortfarande en viktig hörnsten i vår kunskap om denna växtfamilj.

År 1964 tillträdde Harling befattningen som professor och ämnesföreträdare i systematisk botanik vid Göteborgs universitet. Systematisk botanik var vid denna tid en egen institution, innan ämnesområdet först blev en avdelning inom Botaniska institutionen och flera år senare integrerades i Institutionen för växt- och miljövetenskaper. Harlings sakkunskap i embryologi gjorde att en doktorandkurs gavs i ämnet, som var nytt i Göteborg. Det ledde till åtminstone ett par disputationer med embryologi som grundläggande tema. Tidigt bildades emellertid en forskargrupp inriktad på den neotropiska floran. Harling initierade det stora och alltjämt pågående verket Flora of Ecuador, där han förblev koordinator och huvudredaktör fram till sin bortgång. Ecuador och angränsande delar av norra Sydamerika hör till jordens i biologiskt hänseende rikaste områden. Kärlväxtfloran i det relativt lilla men ekologiskt och topografiskt extremt diversifierade landet har uppskattats omfatta cirka 18 000 arter och det är projektets långsiktiga ambition att täcka hela kärlväxtfloran. En enskild volym kan innehålla en eller flera växtfamiljer beroende på familjens storlek. En del mycket stora växtfamiljer fyller två eller flera volymer. Författarna utgöres av specialister på enskilda växtfamiljer runt om i världen, men betydande bidrag har författats och författas av forskargruppen i Göteborg. Den första volymen utkom 1973. Den volym som utkom i maj 2010 var nr 86 i serien. Den behandlade familjen Nyctaginaceae och hade författats av Gunnar Harling. Han hade länge talat om hur angelägen han var att volymen skulle komma

ut i tryck före utgången av maj månad. Volymen anlände från tryckeriet ett par dagar innan Harling togs in på sjukhus och där han två dagar senare avled. Han fick tyvärr aldrig se sitt eget och sista bidrag till Floran i tryck.

Harlings betydelse för utforskandet av Ecuadors flora är stor, både på grund av hans egna fält- och insamlingsarbeten och på grund av alla de studenter och yngre forskare som han stimulerat och lett in på detta område. Bland annat etablerades ett ännu pågående samarbete med två ecuadorianska universitet. Sammanlagt gjorde Harling elva botaniska insamlingsresor till Ecuador, det stora flertalet med ett varierande antal studenter från Göteborg. Han "kände" folkets mentalitet i Ecuador och hade inga svårigheter att anpassa sig till förhållandena i småbyar i Amazonas och acceptera de mest primitiva mat- och övernattningsställen. Matställena utgjordes ej sällan av ett rum där golvet bestod av tilltrampad jord och där man under måltiden kunde ha både höns och grisar le-tande ätbara saker under bordet. Växtetiketter med expeditionens nummer trycktes upp för varje resa. Längs kanterna av etiketten trycktes en färgad ram, där varje expedition hade sin egen färg. Hans tionde insamlingsresa ägde rum 1988. Han hade på förhand bestämt att denna expedition skulle bli hans sista och lät trycka etiketter med svart ram. Av olika skäl kom det trots detta att fem år senare bli ytterligare en resa, denna gång tillsammans med en etablerad forskare, en av många studenter han en gång handlett fram till disputationen.

Verket Flora of Ecuador utgör ett monument över Harlings betydelse för den botaniska forskningen i tropiska Sydamerika. Hans insatser har uppmärksammats och uppskattats i Ecuador, där han år 2002 tilldelades medalj för sina insatser i utforskandet av landets flora.

Harling var en man för vilken noggrannheten i arbetet var en ledstjärna. Ett enormt arbete nedlades redaktionellt för att få innehållet i floravolymerna så stilistiskt och språkligt korrekt som möjligt. Som korrekturläsare var han extremt noggrann, och ingenting lämnades åt slum-pen när det gällde konsekvens och logik i disposition, stilsorter, referenser och annat. När det gällde kontroll av t.ex. stavning av ortnamn, ofta på indianspråk, kunde han lägga ned vad många tyckte var helt orimlig tid, men han värderade alltid korrektheten högt.

Harling var en reslig man som ingav stor respekt hos de unga studenter som han mötte vid sin ankomst som professor till Göteborg. Han

hade en genomgående konservativ läggning. Strikta formella ritualer i akademiska sammanhang tilltalade honom i hög grad. Nya molekylära forskningsrön, som alltför kraftigt rubbade på etablerade system över släktskapen mellan olika växtfamiljer, hälsades i regel med väl dold entusiasm. DNA-tekniken slog igenom först efter hans pensionering och förblev av naturliga skäl honom främmande även om han säkert så småningom insåg och accepterade dess betydelse. När studentinflytandet för flera årtionden sedan började införas på universitet såg han detta närmast som en skymf mot universitetets forna lärdomsideal. Han var en hängiven anhängare av monarkin och hade ett starkt rättspatos. I yngre år hade han genomgått militär utbildning på Karlberg i Solna. Han var vid den tiden road av skytte och ridning.

Harling hade en förstående och respektfull inställning till naturen. Han hade en pessimistisk eller t.o.m. uppgiven inställning till möjligheten att långsiktigt kunna bevara jordens biologiska mångfald, en inställning som förstärkts av hans egna iakttagelser av utvecklingen i Ecuador under flera decennier. Innerst inne hade han en ödmjuk inställning inte bara till naturen utan också inför djupare gåtor när det gällde livet och vår existens.

Uno Eliasson

Jan S. Nilsson

1932–2010

Förre rektorn vid Göteborgs universitet, professor i matematisk fysik vid Chalmers och förre preses för KVA, Jan S. Nilsson, avled den 31 maj 2010 efter en mycket kort tids sjukdom i en ålder av 78 år. Han var ledamot i Kungl. Samhället sedan 1985.

Jan S. Nilsson föddes i Kungsbacka år 1932 och växte upp där. Båda hans föräldrar var lärare. Detta gav honom en god grund för livet och märktes bl.a. av att han från barnsben talade en god och grammatikaliskt korrekt svenska. Han är väl en av de få som gick genom livet och talade skriftspråk på ett mycket ledigt sätt och aldrig avvek från det. Kungsbacka var på 1930- och 1940-talen en egen liten värld en bra bit från storstaden Göteborg. Detta medförde att Jan inte gick i skola i Göteborg förrän han började i gymnasiet, ett år äldre än många av sina klasskamrater. Med den extrema studiebegåvning som han visade i gymnasiet och senare är det en fråga varför han inte kom till Göteborg redan i realskolan; denna fråga kan vi nu inte få besvarad.

Han avlade studentexamen vid Vasa H.A.L. i Göteborg år 1952 som A-student och började samma år på Chalmers. Hans stora arbetskapacitet visade sig snart då hans far hastigt dog, medan han gick på Chalmers. Han tog då över faderns tjänst för en tid samtidigt som han fortsatte sina Chalmersstudier med toppresultat och dessutom arbetade i kårstyrelsen. Han blev civilingenjör år 1956 och började omedelbart sina forskarstudier på den nystartade institutionen för teoretisk fysik. Han var faktiskt den först anställda där, något före den nyutnämnde professorn Nils Svartholm. Denne hade kommit tillbaka till hemstaden Göteborg efter många år i Stockholm och fick då snabbt kontakt med Jan som blev hans förste elev vid Chalmers.

Genom ett Rotarystipendium kom han till USA och blev också doktorand vid universitetet i Rochester. En annan fråga som inte blev besvarad är hur han kunde vara på två ställen mer eller mindre samtidigt, men detta visar åter hans stora arbetskapacitet. Eftersom Chalmersin-

stitutionen var ny med endast en handfull medarbetare drog Jan ett stort lass inte minst inom undervisningen. Rochester var ett Mecka inom elementarpartikelfysiken. År 1956 hade de två kinesisk-amerikanska forskarna C.N. Yang och T.D. Lee föreslagit att den svaga växelverkan, den som ger upphov till de radioaktiva sönderfallen, inte bevarar pariteten, d.v.s. symmetrin mellan vänster och höger. Detta påvisades i början av år 1957 och ledde till ett Nobelpris för Yang och Lee redan samma år. Nu öppnades möjlighet att finna en teori för dessa sönderfall, och samma år lade Jans blivande handledare i Rochester, Robert Marshak, tillsammans med en annan doktorand, E. C. G. Sudarshan fram en teori, som visade sig stämma. Den kom att kallas V-A-teorin. Samma teori lades också fram av Richard Feynman och Murray Gell-Mann. Det var naturligt att Jan kom att arbeta med denna teori för sitt avhandlingsarbete och han specialiserade sig på högre kvantkorrektioner, och hans avhandling, som han lade fram både i Rochester och vid Chalmers år 1962, handlade om detta. Det sägs om hans tid vid Rochester att han var Marshaks favoritstudent. Han fanns alltid på sitt rum närhelst handledaren kom in och ville diskutera. Det fanns också en sägen bland de övriga studenterna där, att de aldrig sett honom komma in på morgonen. Han var alltid först inne.

Under 1950-talet hade kvantfältteori som ett ramverk för att beskriva partikelfysiken fallit i onåd. Efter succén med kvantelektrodynamiken hade motsvarande försök för den starka växelverkan misslyckats, då den s.k. Yukawateorin inte gav en meningsfull störningsteori, eftersom kopplingskonstanten, den parameter som man utvecklade teorin i, var större än 1. V-A-teorin var än värre. Den hade visserligen en liten kopplingskonstant (därav namnet svag växelverkan), men teorin var inte renormerbar. Högre ordningars kvantkorrektioner var inte meningsfulla. Det var detta som Jan försökte att råda bot på. Han fick dock inte använda kvantfältteori som var bannlyst i Rochester utan detta skulle göras i en spridningsmatristeori. Detta ämne kom att bli hans huvudtema inom forskningen under 1960-talet. Feynman och Gell-Mann spekulerade däremot att det kunde vara en kvantfältteori som låg bakom, och detta visade sig så småningom vara sant, vilket ledde fram till Standardmodellen för Partikelfysik som blev färdig under 1970-talet. Vid det laget hade Jan också anslutit sig till denna forskning.

Åren 1960-62 tillbringade han vid det nystartade CERN-laboratoriet

i Genève, men efter detta hade han Chalmers som bas först som docent, med undantag för året 1964-65, då han var associate professor vid University of Virginia. År 1965 utnämndes han till laborator i matematisk fysik, en tjänst som omvandlades till en biträdande professur år 1969 samt till en professur år 1979. Han byggde här upp en stor grupp inom elementarpartikelfysiken. Hans stora internationella nätverk samt hans stora gästfrihet var viktiga för detta.

Under 1970-talet var han mycket verksam i sina internationella engagemang. Han blev vice generalsekretare år 1972, senare generalsekretärerare för att till sist under 1990-talet vara president för International Union of Pure and Applied Physics. Han initierade och ledde också avdelningen för extern verksamhet vid The Abdus Salam International Centre for Theoretical Physics i Trieste åren 1985-88. Det sades då att han var den ende som Abdus Salam lyssnade till. Han var också honorärprofessor vid universitetet i Wien och föreläste regelbundet där.

I början av 1980-talet hamnade han som suppleant i Mat.Nat.Faks styrelse vid Göteborgs universitet, och då den ordinarie medlemmen sällan gick på mötena, engagerade sig Jan i detta arbete. Fysikinstitutionerna var gemensamma mellan Chalmers och Göteborgs universitet då. Han fann snart att universitetet var missgynnat av utbildningsdepartementet, och han började att undersöka detta. Hans engagemang ledde ganska snart till att blev dekanus för fakulteten. När rektorsysslan blev ledig år 1986 var han en given kandidat, och trots att han var Chalmersprofessor röstades han fram som rektor för Göteborgs universitet, en tjänst han hade till 1992. Han blev en mycket uppskattad rektor. Med sina förmåga att lyssna och att tänka strategiskt löste han många svåra problem, och han lyckades också dra i land flera stora byggnadsprojekt, som ledde till att universitetet samlades på ett mindre antal platser i staden. Han och universitetet tänkte sig nog att han skulle hinna med en sexårsperiod till, då han fick erbjudandet år 1992 att ta över som verkställande ledamot av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, den kanske mest betydelsefulla tjänsten inom svensk forskningsadministration. Här arbetade han så i tio år. Han hade då fått se fonden femfaldiga sin årliga utdelning till en miljard kr om året, och hans sätt att sköta denna stora utdelning med stor klokhet vann mycket beundran.

Han blev invald i Kungl. Vitterhets- och Vetenskaps-samhället år 1985, i Kungl. Vetenskapsakademien 1986, och i Kungl. Ingenjörssaka-

demien 1993. Han var KVA:s preses åren 1997-2000. Under 1990-talet var han också en mycket anlitad utredare för den svenska regeringen och medlem i många styrelser. Han var alltid ett givet namn som ordförande då man bildade en ny styrelse. Hans sista stora uppdrag var som ordförande för Vetenskapsakademins forskningsstrategiska utskott, vars slutrapport framlades ett par dagar efter hans död. Denna färgades mycket av hans stora oro för det nuvarande forskningsfinansieringssystemet och den grundläggande forskningens allt svagare ställning.

Jan hade sett ett flertal människor som arbetat för länge och som inte slutat i tid, så när han fyllde sjuttio år slutade han i Wallenbergstiftelsen. Han hade själv infört denna begränsnings-regel. Han tyckte nog också att han arbetat tillräckligt mycket och länge och ville ägna återstoden av livet åt något annat. Han köpte sig en herrgård i Hindås utanför Göteborg och skaffade hästar och kor. Han lärde sig rida och hans häst blev en kär vän för honom. Han hade fortfarande många uppdrag, men gården blev hans centrum, där han samlade familjen, och där han kunde göra saker som han tidigare aldrig haft tid till. Han var i full färd att leva detta liv när sjukdomen snabbt slog till. Vi hade alla unnat honom många fler år.

Jan Nilssons arbetskapacitet var enorm. Hans lilla sömnbehov blev legendariskt, och han kunde nås vid nästan alla timmar på dygnet, alltid lika intresserad och vänlig. En av hans döttrar har berättat att någon hade frågat henne hur tidigt man kunde ringa till honom på morgonen. ”Ja, hade hon svarat, när tidningen kommer på morgonen har Pappa suttit uppe länge och väntat på den.” Med tiden blev han alltmer anlitad för att med sin stora diplomatiska skicklighet lösa olika konflikter. När han talade, lyssnade alla och alla förstod vad han sade. Han hade en klokhet som få och han kunde alltid tänka längre än andra förbi svårigheterna.

Jan lämnar ett stort tomrum efter sig såväl inom sin familj, den närmaste vänkretsen, den akademiska världen som inom världen utanför.

Lars Brink

Ulf Lagerkvist

1926–2010

Professor emeritus Ulf Lagerkvist avled efter en kort tids sjukdom den 30 juni 2010 i en ålder av 83 år. Han var professor i medicinsk och fysiologisk kemi vid Göteborgs universitet och ledamot av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets 5:e klass sedan 1975. Han var vidare ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm och medverkade som sådan vid valet av nobelpristagare i kemi.

Ulf Lagerkvist föddes den 4 augusti 1926 i Fiskebäckskil. Han var son till författaren och nobelpristagaren Pär Lagerkvist, växte upp i Stockholm, studerade medicin vid Karolinska institutet och blev legitimerad läkare. Emellertid intresserade han sig tidigt för de mer teoretiska delarna av medicinen och drogs in i den oerhört livaktiga verksamheten hos den grupp av framstående elever och medarbetare till professor Einar Hammarsten som fanns vid den kemiska institutionen på Karolinska institutet. I denna grupp studerades nukleinsyrornas struktur och metabolism och deras samband med cellens morfologi och basala funktioner. Detta var i inledningsskedet av den explosiva utveckling inom biovetenskaperna som har skett under de senaste femtio åren och ledde till upptäckten av DNA som det molekylära underlaget för cellens genetiska information och klargörandet av genomets nukleotidsekvens och organisation. Ulf Lagerkvists avhandlingsarbete behandlade biosyntesen av pyrimidiner som är en av byggstenarna i DNA. Arbetet var en del av den framgångsrika verksamhet som han, tillsammans med Peter Reichard, bedrev inom detta forskningsområde vid institutionen.

Efter avhandlingen rekryterades Ulf Lagerkvist 1959 av professorn i pediatrik Rolf Zetterström till Göteborgs universitet som forskardocent och senare som laborator vid institutionen för medicinsk kemi. Han behöll kontakten med Rolf Zetterström och sjukvården genom en samtidig befattning vid Barnsjukhusets laboratorium. 1974 blev Ulf Lagerkvist professor i medicinsk och fysiologisk kemi vid Göteborgs universitet där han fungerade som prefekt vid institutionen fram till sin pensionering.

Flyttningen till Göteborg inleddes med en period som gästforskare i Stanford där han tillsammans med den blivande nobelpristagaren Paul Berg studerade den molekylära process där information i form av sekvens av nukleotider i generna översätts till aminosyrasekvens i proteinerna. Vistelsen i Stanford blev mycket lyckosam och ledde till nära kontakter och livslång vänskap med framstående forskare vid detta banbrytande centrum för utveckling av modern molekylärgenetik. Härigenom kunde värdefull kunskap överföras till Göteborg med den specifika målsättningen att tidigt introducera den molekylära biologins tänkande och metodik i medicinsk forskning.

Besöken i Stanford, som också följdes upp med flera besök av gruppens doktorander, kom att i hög grad prägla Ulf Lagerkvists fortsatta forskning som inriktades på att utreda de molekylära mekanismerna för en korrekt avläsning av den genetiska koden. Ett viktigt led i denna process är den enzymatiska kopplingen av specifika adaptor-RNA molekyler, tRNA, till aminosyror som då aktiveras och kan fogas in på rätt plats i den växande peptidkedjan. Ulf Lagerkvist utarbetade effektiva metoder att isolera de enzymer som katalyserar den aktiverande reaktionen och har genom åren bidragit med viktiga kunskaper om deras struktur och egenskaper. Han utnyttjade i fortsatta studier ett raffinerat system för analys av den genetiska koden och kunde därmed förklara de variationer i mekanismen för kodens avläsning som förekom.

Ulf Lagerkvist var en mycket uppskattad föreläsare såväl av studenter på grundutbildningsnivå som av forskarkolleger på de vetenskapliga möten där han deltog. Han insåg den stora betydelsen av en nära kontakt med aktuell vetenskap av hög kvalitet för studenter och forskare och organiserade välbesökta seminarier med inbjudna föreläsare från universitet inom och utom landet. Genom sina goda kontakter i forskarvärlden kunde han se till att aktuella nobelpristagare regelmässigt passerade Göteborg och föreläste vid den medicinska fakulteten.

Ulf Lagerkvist vårdade sin integritet. Han hade civilkurage och stod upp för det han ansåg riktigt. Han var lite av "fakultetens samvete", inte olik Lars Gyllensten under dennes tid vid Karolinska Institutet. Båda var också verbala konstnärer vilket givetvis inte gjorde dem mindre stridbara. Många som då var verksamma vid fakulteten minns Ulf som den avancerade forskaren som krävde kunskap, klarhet och prestation. Under många år extraopponerade han gärna vid doktorsdisputationer.

Insikten om att Ulf eventuellt fanns i auditoriet torde säkert ofta ha bidragit till att respondenten var extra noga med kemiinslagen i sin avhandling.

Efter pensioneringen inledde Ulf Lagerkvist ett omfattande författarskap som resulterade i en serie populärvetenskapliga verk där han med hjälp av personporträtt gestaltar biokemins och medicinens utveckling fram till våra dagar. I sin essä om Einar Hammarsten utgiven i samband med Karolinska Institutets 200-års jubileum (Människofiskaren Einar Hammarsten) beskriver Ulf Lagerkvist den vetenskapliga värld och de betingelser som gjorde honom till vetenskapsman. Han konstaterar med viss häpnad i vilken stor utsträckning hans livshållning och värderingar har formats av Einar Hammarsten. Hans avslutande slutsats blir att detta kanske är den viktigaste insats en vetenskapsman kan göra – att sätta sin prägel på en generation av unga forskare och ge dem något av sin egen upplevelse av forskningens primat.

Ulf Lagerkvists stora intresse för historia kommer till uttryck i hans böcker varav flertalet beskriver olika aspekter av medicinens och naturvetenskapernas utveckling, från Hippokrates till molekylär medicin, från Pallas Athena till Darwin och evolutionen, från Paracelsus till Arthur Kornberg och DNA. Ett genomgående drag är förmågan att osentimentalt men med värme, i pregnanta formuleringar levandegöra våra vetenskapliga föregångare och uppmärksamma betydelsen av deras iakttagelser och upptäckter.

Ulf Lagerkvist har även skrivit om sina minnen av sin far, författaren Pär Lagerkvist. Boken ”Den bortvändes ansikte” är, som han själv påpekar, ingen ”riktig” biografi utan behandlar sonens bild av fadern, som han vill förmedla till andra för att göra deras syn på Pär Lagerkvist rikare och mer nyanserad. Boken ger därigenom också en rik insyn i händelser och tankar som påverkat Ulfs egen utveckling under barn- och ungdomsåren.

Ulf Lagerkvist förmedlade till sina medarbetare sin övertygelse att vetenskapen är en god kraft i mänsklighetens utveckling värd stora ansträngningar av engagerade forskare och kraftfulla satsningar från samhället. För oss som hade förmånen att samarbeta med honom kvarstår minnet av en stor forskare, tillika humanist och estet. Hans bortgång lämnar ett stort tomrum efter sig.

Lars Rymo

Erik Frykman

1919–2010

Den 22 juli 2010 avled professor emeritus Erik Frykman, som sedan 1969 hade tillhört Kungl. Samhället, där han ingick i klass 7, Teologi, filosofi och språkvetenskaper. Med honom har en eminent kännare av engelsk litteratur och en outtröttlig kunskapsförmedlare gått ur tiden.

En skrift som ger en förträfflig bild av personen Erik Frykman är hans essä *Möten med Shakespeare*, publicerad i Shakespearesällskapets tidskrift 2001. Som han nämner i början föredrog han att skriva ”utan ständigt slående i uppslagsverk”. Det ger en extra lätthet åt hans omvittnat levande stil. Och minnesskärpan är imponerande. Essän handlar om teaterminnen, och den formar sig till en ström av upplevelser alltifrån artonårsåldern. Det blir intryck, positiva och andra, under två tredjedels sekel från en rad orter på olika håll i Storbritannien och Norden. Att Shakespeare är en författare för alla tider det visste vi innan polacken Jan Kott gjorde ett nummer av saken, menar Frykman. Han är inte avvisande mot att skådespelen på scenen transponeras till andra tider. Det hade redan före Kott praktiserats i England med en del lyckade resultat. Men med sin kritiska grundsyn vänder han sig mot ett otyglat regissörsvälde av avarter. Han tar som ett slående exempel en uppsättning på the National Theatre i London av Richard III transponerad till engelskt trettioital, med fascism av inhemskt märke som ledmotiv. Den filmades sedan, och i den versionen blev transponeringen grotesk, med ett battle of Britain, stridsvagnsbataljer på Londons gator och Richard från en pansarbil ropande sin berömda replik ”A horse, a horse, my kingdom for a horse”.

Samtidigt som essän visar en djupt intresserad och engagerad persons utvecklingsgång genom åren, får vi en inblick i hans levnadslöpp. Han var född i Göteborg 1919 och upplevde som femtonåring Göteborgs stadsteaters invigning 1934 med Shakespeares Stormen. Sin första Englandsresa företog han 1937, då han som artonåring såg Hamlet i London.

De akademiska studierna började på Göteborgs högskola och fortsatte

vid Uppsala universitet, som då var det enda lärosäte i landet där man kunde studera engelska med litteraturvetenskaplig inriktning. Efter en sammanlagt åtta år lång tjänstgöring som lektor i svenska vid universitetet i Aberdeen under 1940- och 1950-talen disputerade han i Uppsala 1959 på avhandlingen *John Galt's Scottish Stories 1820-1823*. Man kan förstå att denne författares kombination av social empati, humor och skotsk bakgrund lockade till den ingående undersökning som avhandlingen utgör.

Så var det dags att återvända till hemstaden, och 1961 enrullerades han vid universitetet som docent i engelska med litterär inriktning. En professur i engelska, särskilt engelskspråkig litteratur, inrättades 1965, och Frykman blev dess förste innehavare med tillträde 1967. Han innehade tjänsten fram till pensionen 1984. Under några år var han dekan i fakulteten och dess språkvetenskapliga sektion. Utombys framträdde han som gästföreläsare, fakultetsopponent och sakkunnig. En tid var han ordförande i Svenska institutets lektoratsnämnd.

På engelska institutionen pensionerades samma år som Frykman kollegan Alvar Ellegård, en språkvetare med vida intressen som också begett mycket för många av oss. Vi hyllade båda med festskriften *Papers on language and literature presented to Alvar Ellegård and Erik Frykman*. Tio år senare var de inbjudna att medverka i Nobelsymposiet "The relation between language and mind" som rapportörer från sessionerna "General linguistics" respektive "Literature". Förhandlingarna publicerades 1995 under titeln *Of thoughts and words*.

Året före pensionen hade Frykman hållit sitt inträdesföredrag i Vitterhetsakademien. Det handlade inte oväntat om den lärde och lärdomen i engelsk litteratur. Han trivdes bra i denna akademi, och den trivdes bra med honom, något som jag kan intyga genom egen erfarenhet. Han utsågs till dess sekreterare 1988 och innehade befattningen till 1993.

Som forskare har Frykman publicerat viktiga skrifter rörande centrala epoker och intressanta författarskap i engelsk litteratur. De kännetecknas av säker empiri, kritisk hållning och pedagogisk talang. Utöver vad som redan sagts kan jag nämna 'Bitter knowledge' and 'unconquerable hope'. A thematic study of attitudes towards life in Matthew Arnold's poetry 1849-1853, ett ytterst väl mottaget arbete publicerat 1966. Boken *De motsägelsefulla viktorianerna*, som kom 1980, är en rad sammanhållna studier över Dickens, Thackeray, George Eliot, Hardy, Tennyson, Ar-

nold, Carroll, Wilde, Shaw och flera andra, bland annat med iakttagelser av deras ofta överraskande ställningstaganden. Med tematisk anslutning härtill höll han föredrag i Kungl. Samhället 1998 över ämnet "Tecknarna i Punch och den viktorianska underklassen". I standardverket Shakespeare från 1986 ger han en samlad bild av dramatikern William Shakespeare, grundad på en utomordentlig kännedom om texterna och deras uttolkare och innefattande ett tydligt ställningstagande i viktiga frågor.

Erik Frykman tyngdes inte av sin lärdom. I läsvänliga skrifter har han orienterat om Skottland, Shakespeare och annat. Jag kan nämna *Aspects of Shakespeare* tillsammans med Göran Kjellmer, första upplagan 1969, som är en introduktion till Shakespeares bakgrund, dramatik och språk och vidare Skottland. Då och nu, kors och tvärs 1989, vars titel talar för sig själv.

Frihet i tanke och leverne låg Erik Frykman varmt om hjärtat. Han var tacksam för att ha vuxit upp i Göteborg på Torgny Segerstedts tid och att då och senare ha fått medarbeta på Handelstidningens tredje sida. Hans ställningstagande vid krigsutbrottet var alldeles klart, och han kände starkt stöd från de allra flesta vid Göteborgs högskola. Han återkom ofta till frihetsfrågan i samtal och skrifter. I boken *Diktarröster om friheten* 1995 kombinerade han inriktningen med sitt litterära engagemang.

Också som översättare var Frykman skicklig och ofta anlitad. Han tolkade även till svenska och publicerade 1994/95 Miltons båda krävande verk *Samson Agonistes* och *Areopagitica* med inledning och noter.

Vid två tillfällen har Frykman prisbelönats av Svenska Akademien för sina insatser. Han fick 1984 Schöldströms pris för litteratur- och personhistorisk forskning och 1991 Kungliga priset för förtjänstfulla insatser inom något av Akademiens intresseområden. Han tilldelades också kungens medalj i tolfte storleken 1992 och Vitterhetsakademiens stora guldmedalj 1993. Vidare var han utländsk ledamot av den norska vetenskapsakademien och av British Academy.

Erik Frykmans förhållande till musiken var gott, för att inte säga mycket gott. Han sågs ofta på konserter, och det var verkligt givande att samtala med honom om musikaliska frågor.

Livet har många sidor. Har man spelat badminton med en person, vet man var man har honom. Här gäller rent spel, precision och uthållighet.

Till det kommer gärna intressanta samtal mellan varven. Jag har spelat detta urgamla österländska spel i dess engelska form med Erik Frykman på andra sidan nätet, liksom senare med Göran Kjellmer, båda anglister, båda på var sitt sätt berikande och båda nu bortgångna.

I tillkännagivandet av Erik Frykmans dödsfall ingick ett citat ur Harry Martinsons Aniara: ”Hur rätt att visa glädje vid att leva.” Det var den andan Erik Frykman fylldes av och det är i den vi bär med oss minnet av kollegan och vännen.

Sture Allén

Sigvard Rubenowitz

1925–2010

Professor emeritus Sigvard Rubenowitz avled den 8 oktober 2010 i en ålder av 85 år. Han var ledamot av Kungl. Samhället sedan 1974.

Rubenowitz föddes i Lund 1925, son till grosshandlare Salomo Rubenowitz och hans hustru Becka.

”One of the most important aims of psychological research is to bring order to the unlimited variation in human behaviour and describe it in terms of variation in a few fundamental dimensions.” I detta citat från Rubenowitz’ avhandling från 1963 har han också beskrivit den uppgift som åligger den som författar minnesord: att kortfattat och i några få aspekter försöka fånga in en människas karaktär och gärning.

Rubenowitz var en mångsidigt begåvad, ytterst energisk och utåtriktad person. Han mångsidiga person återspeglas i hans forskargärning som jag vill beskriva i två mycket breda kategorier: personlighetspsykologi och arbets- och organisationspsykologi.

Rubenowitz hade dock från början tänkt sig en teknologisk karriär och blev civilingenjör med examen från E-linjen vid Chalmers Tekniska Högskola 1950. Redan under tiden på CTH hade emellertid hans intresse kommit att fångas av psykologin. Under sin tid som student på E-linjen hade Rubenowitz bevistat föreläsningar på CTH som gavs av professorn i psykologi vid Göteborgs universitet, John Elmgren. Rubenowitz har själv berättat hur den successiva övergången till psykologi gick till. Elmgren föreläste för sistaårsstudenterna och erbjöd examensarbeten: Fanns det någon som kunde tänka sig att konstruera en elektronisk reaktionstidmätare som Elmgren behövde på det tämligen nyinrättade psykotekniska institutet? Det fanns det, nämligen Rubenowitz, och därefter vek hans karriärväg av mot beteendevetenskapen, och han anställdes vid psykotekniska institutet. Här var bl.a. ambitionen att rätt person skulle få rätt position i arbetslivet. Med hjälp av omfattande testbatterier ville man utröna individens förutsättningar i så många avseenden som möjligt.

Redan 1951 var Rubenowitz medarrangör och sekreterare för den 10:e internationella kongressen för psykoteknik, som var förlagd till Göteborg och Högskolans huvudbyggnad i Vasaparken. År 1954 blev han diplomerad arbetspsykolog vid London University och därefter chef vid Personaladministrativa Rådets Göteborgsavdelning.

Parallellt med detta pågick arbetet med doktorsavhandlingen. Rubenowitz avhandlingsarbete från 1963 hade en i grunden annorlunda inriktning än psykoteknik, nämligen personlighetspsykologi, och var en pionjärsats i svensk psykologisk forskning. Det finns dock en mycket klar metodologisk kontinuitet mellan Rubenowitz verksamhet inom psykotekniken och avhandlingen, nämligen användningen av test och frågeformulär och kvantitativ metodik för att karakterisera individer och grupper.

Som i så många andra fall kom inspirationen från USA Där hade en grupp forskare efter andra världskriget med beteendevetenskapliga utgångspunkter försökt förstå, förklara och bidra till att förhindra en upprepning av den samhällskatastrof och det sociala och kulturella sammanbrott som Tyskland genomgick mellan 1933 och 1945 och som fick globala konsekvenser. I denna amerikanska forskargrupp ingick bl.a. den kände samhällsteoretiken Theodor Adorno, som tillsammans med kollegor 1950 publicerade ett verk med titeln *The authoritarian personality*. Grundtanken var att fördomar, rasism och anti-semitism på individplanet hade en resonansbotten i en oförmåga att se människor och mänskliga handlingar ur flera synvinklar och i ett motstånd mot förändringar. Med då nya och moderna testmetoder gav man sig i kast med att försöka mäta sådana personlighetsdrag och det var där Rubenowitz knöt an och vidareutvecklade metodiken för personlighetsbeskrivning. Avhandlingen hade titeln *Emotional flexibility-rigidity as a comprehensive dimension of mind*. En del av de testinstrument som Rubenowitz utvecklade i avhandlingen fick en mycket bred användning inom svensk tillämpad psykologisk forskning.

Efter avhandlingen med dess i grunden utvecklingspsykologiska modell för att förstå personlighetens daning fokuserade Rubenowitz i stort sett helt på arbets- och organisationspsykologi, och han blev laborator vid psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han återkom dock till temat från avhandlingen i en bok på svenska 1970 med titeln ”Personlighetspsykologi. Flexibilitet och rigiditet i uppfostran, politik,

arbetsliv, religion och konst”. Denna titel speglar också en grundmurad övertygelse hos Rubenowitz, nämligen att psykologisk forskning var, och borde vara, användbar för individ och samhälle. Den akademiska psykologin skulle vara nyttig och bidra till individens och samhällets positiva utveckling. Denna tes väckte inte anklang hos alla kollegor inom den psykologiska disciplinen, men Rubenowitz väjde aldrig för en argumentation för denna hans övertygelse. Boken var en förkortad och aktualiserad version av avhandlingen, och tog ställning i de frågor som titeln anger, och i den meningen var det ett påfallande politiskt inlägg, utan att vara uttryck för den tidens i många avseenden lättvindiga politisering av delar av akademien.

År 1970 tillträdde också Rubenowitz professuren i tillämpad psykologi vid Göteborgs universitet, efter att under två år varit rektor vid dåvarande Socialhögskolan, och kom i sin forskning helt att koncentrera sig på de arbetspsykologiska frågeställningarna. Samtidigt älskade han att undervisa, och han hade föga förståelse för att en och annan kollega hade synpunkter på den s.k. undervisningsbördan. Han anlätades också fram till för ett par år sedan som föreläsare vid psykologiska institutonen. Han stora intresse för utbildning tog sig också uttryck i att han intensivt engagerade sig i den professionalisering av utbildning till psykologyrket som började ta gestalt i skiftet 60-70-tal. Med stor frejdighet drev Rubenowitz sina teser om användbarheten i den psykologiska forskningen och hur den borde gestalta sig i psykologutbildningen, men han tog också initiativ till den första psykoterapeututbildningen i universitetsregi i Sverige. Det senare är ett typiskt utslag av Rubenowitz kreativa otålighet, långsiktighet och oräddhet. Tanken att psykoterapeututbildning skulle ske inom universiteten var vid den tiden mycket kontroversiell men numera en väl etablerad verksamhet.

Ett annat uttryck för hans framsynthet var ett tidigt och stort intresse för Kina. Han etablerade tidigt forskningskontakter inom arbetspsykologin där och 1983 var han gästprofessor vid Hangzhou University.

Rubenowitz trivdes uppenbart väl när han kunde förena den betenden-
devetenskapliga forskningens verkstadsgolv med industrins verkstadsgolv. I början av 1970-talet startade en mycket omfattande undersökning av anställdas psykosociala arbetsmiljö på Svenska Kullagerfabriken, SKF. Han var särskild nöjd med att fackföreningar och arbetsgivare gjorde gemensamma ansträngningar för att förändra och förbättra ar-

betsmiljön. Därefter följde en rad undersökningar som rörde arbetsmiljö, arbetsorganisation och ledarskap, men också undersökningar av medborgarskap i vid mening. Expertgruppen för regional utveckling var ett forum för hans forskning och så småningom kom även studier av stadsdelsreformen i Göteborg och ett stort antal andra studier av den karaktären. Han anlätades också för olika utredningsuppdrag, bl.a. av den Universitetspedagogiska utredningen, Socialstyrelsen, Statskontoret och som det då hette, Industridepartementet.

Rubenowitz hade ingen trängtan till det akademiska elfenbenstornet, men hos honom förenades detta med en djup övertygelse om att akademisk forskning och bildning var nödvändiga medel för en god samhällsförändring och samhällsutveckling.

Erland Hjelmquist